

Josipa Paver, Arhiv Hrvatske Zagreb

ARHIVSKA GRADJA ZA POVIJEST ISTRE 1918—1943. U FONDOVIMA ARHIVA HRVATSKE

Vrlo vrijedna, zanimljiva i po sadržaju bogata dokumentacija za gospodarsku, političku i kulturnu povijest Istre u razdoblju od godine 1918. do 1943. nalazi se u većem broju fondova i zbirki, koje se čuvaju u Arhivu Hrvatske. Ta se gradja može podijeliti u dvije skupine: gradja nastala radom upravnih organa vlasti i gradja nastala djelovanjem istaknutih javnih, političkih i kulturnih radnika.

Iz prve skupine najznačajniji su spisi lokalnih organa vlasti: Kotarske oblasti u Kastvu i Općine kastavske. Ova gradja nadopunjava se vrlo sadržajnim i zanimljivim podacima iz spisa Odsjeka za Istru Zemaljske vlade u Zagrebu i velikog župana Primorsko-krajiške oblasti, a u manjoj mjeri i podacima iz fondova Kraljevske banske uprave Savske banovine, Okružnog inspektorata ogulinskog u Zagrebu i Banovine Hrvatske.

Od rukopisnih ostavština istaknutih kulturnih i političkih radnika, od neprocjenjive su važnosti spisi **Vjekoslava Spinčića**, jednog od najistaknutijih istarskih javnih radnika, koji je čitav svoj život posvetio borbi za nacionalno oslobođenje Istre i za njeno političko, kulturno i prosvjetno uzdizanje. U drugim ostavštinama nalazimo tek pojedinačne dokumente koji se posredno ili neposredno odnose na povijesnu problematiku Istre.

Spisi Kotarske oblasti u Kastvu i Općine Kastav dijelom se čuvaju u Arhivu Hrvatske u Zagrebu, a dijelom u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu. U Arhivu Hrvatske čuvaju se 22 kutije spisa iz razdoblja 1921—1941. godine. Radi se uglavnom o povjerljivim spisima kotarskog predstojnika u Kastvu /ukupno 18 kutija/, a sačuvana je i vrlo mala količina strogo povjerljivih spisa iz godine 1931—1933. i općih spisa iz 1929. godine. Spisi Općine Kastav sačuvani su u svega 4 kartonske kutije: to su opet strogo povjerljivi spisi iz 1933—1940. godine i povjerljivi spisi iz 1931—1941. godine. Iako po obimu vrlo mali fondovi, spisi Kotarske oblasti u Kastvu i Općine

kastavske u sadržajnom pogledu su vrlo raznoliki i zanimljivi. Od primljenih spisa najveći dio sačinjavaju okružnice Ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu i ostalih viših organa vlasti, kojima se raspisuju potrage ili nalaže nadzor nad stranim državljanima i putnicima, osobama sumnjivim zbog komunističke propagande, političarima iz redova opozicije, separatistima, osobama sumnjivim zbog špijunaže u korist Italije, Madjarske i drugih država, zatim okružnice u kojima se nalaže sakupljanje podataka o djelovanju i radu prvaka pojedinih političkih stranaka, komunista, frankovaca i radićevaca, te traži provjera podataka iz izvještaja koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu primilo od svojih pouzdanika. Tu su također okružnice kojima se raspisuju potrage za domaćim i stranim vojnim bjeguncima, zabranjuje raspačavanje pojedinih knjiga, časopisa, novina, letaka i brošura, ili u kojima se traže podaci o privrednim, socijalnim i političkim prilikama na terenu, te daju uputstva za provodjenje parlamentarnih i općinskih izbora. Nalazimo mnogo okružnica, u kojima se govori o navodnom krijumčarenju oružja i municije iz inozemstva u Jugoslaviju, te s tim u vezi i o mjerama koje treba poduzeti za osiguranje državnih gradjevina i objekata, o djelovanju hrvatskih i makedonskih emigranata, o namjerama nekih političara iz redova opozicije (Mačeka, Trumbića, Save Kosanovića i drugih) da pobjegnu u inozemstvo i dr. Sačuvano je više brojeva »Povjerljivih dnevnika« — službenog organa Uprave policije u Ljubljani, u kojima se raspisuju potrage za osobama koje su se istakle protudržavnim djelovanjem ili se jednostavno objavljuju podaci o njihovom djelovanju.

Od spisa i izvještaja, koji su poslani iz kancelarije Kotarske oblasti i Općine najveće značenje imaju odgovori kotarskog predstojnika i općinskog načelnika na spomenute okružnice, periodični izvještaji o gospodarskim i socijalnim prilikama u Kastavštini, posebno o načinu života tamošnjeg stanovništva, o njegovom zdravstvenom stanju i socijalnom položaju, te o imovinskim prilikama, o godišnjim prinosima i površini zasijanih organica, broju stoke i vozila, te o brojnom stanju zaposlenog i nezaposlenog radništva. Tu su i izvještaji o prosvjetnim prilikama u Kastavštini, o radu i djelovanju prosvjetnih, humanitarnih i političkih društava, te mjesečni izvještaji o političkom raspoloženju naroda, o komunističkom i radničkom pokretu i političkoj opredjeljenosti stanovništva na području Kotarske oblasti u Kastvu. Kako je Kastavština bila pogranično područje prema Italiji, u ovom je fondu sačuvano vrlo mnogo izvještaja kotarskog predstojnika i povjerljive obavještajne službe o svim važnijim opažanjima i događajima na talijanskoj granici, posebno o pograničnim incidentima, o pokretima talijanskih trupa uz granicu, o iredentističkoj propagandi u Italiji, o izgradnji talijanskih utvrda na granici i o postupcima talijanske milicije s našim državljanima, ali isto tako i o postuncima talijanskih organa vlasti prema našem stanovništvu u Istri i u Trstu, i o tome, kako fašisti u Istri zabranjuju narodu da se služi svojim jezikom, o zatvaranju hrvatskih škola, otpuštanju iz službe svih činovnika i učitelja, koji »dišu slavenskim duhom«, namjeri fašista da osnuju svoje sindikate među učiteljstvom u Istri, o otpušta-

nju naših radnika u Rijeci, ali i o tome kako su jugoslavenske vlasti često sprečavale bilo kakve manifestacije u znak protesta protiv takvih postupaka talijanskih vlasti. Također treba spomenuti i vrlo brojne zapisnike o saslušanjima naših bjegunaca iz Istre, koji također često puta daju vjernu sliku o položaju našeg naroda pod talijanskom okupacijom. Podatke o situaciji u Istri nalazimo uglavnom samo do 1922. godine, dok se podaci iz kasnijih godina uglavnom odnose isključivo na Kastavštinu.

Svi značajni politički događaji koji su se dešavali u Jugoslaviji našli su, dakako, svog odraza i u Kastavštini, pa nam i o tome govore mnogi dokumenti. Tako ima dosta podataka o tome, kako je stanovništvo Kastavštine reagiralo na uvodjenje šestosiječanjske diktature, o pojačnom pritisku nad svim naprednijim elementima, o uplitanju vlasti u rad kulturnih, prosvjetnih, sportskih i drugih društava, o deportiranju pojedinih Istrana iz ranih mjesta Hrvatske u zavičaj zbog komunističke propagande. Od kraja 1931. godine brojni su raspisi i izvještaji o djelovanju ustaških i drugih separatističkih elemenata, o pripremama atentata na kralja i ostale vidjenije političare. Od 1936. godine javljaju se dokumenti o učešću Jugoslavena u španjolskoj revoluciji, posebno onih iz Kastavštine, o skupljanju i otpremi oružja i municije za trupe republikanske vlade u Španjolskoj, a u velikom su broju sačuvani zapisnici o saslušanju svih povratnika iz Francuske, za koje se sumnjalo da su sudjelovali u španjolskom građanskom ratu. Spisima su često priložena i pisma nekolicine španjolskih dobrovoljaca rodbini u Kastavštini, nad kojom su vlasti vodile strogi redarstveni nadzor.

Medju strogo povjerljivim spisima Općine kastavske najviše ima spiskova vojnih obveznika, popisa stoke i komore, poziva na vojne vježbe i dr.

U fondovima Kotarske oblasti u Kastvu i Općine kastavske možemo naći i niz drugih podataka o životu ljudi u Kastavštini u razdoblju između dva rata, pa možemo slobodno reći da je to jedan od najvrijednijih izvora za povijest ovog dijela Istre u to vrijeme.

Sredinom godine 1919. osnovan je kod Povjereništva za unutrašnje poslove Zemaljske vlade u Zagrebu Odsjek za Istru. On je djelovao do 1922. godine, a u svojoj nadležnosti imao je slijedeće poslove: uprava zemlje putem mjesnih odbora Narodnog vijeća do okupacije, briga za javne namještenike i umirovljenike — pripadnike Istre, pomaganje bjegunaca iz Istre, briga za istarske djake i internirce, posredovanje kod vlasti u korist Istrana, održavanje veza s Istrom, podjela bjegunačkih potpora Istranima i pripadnicima ostalog bivšeg austrijskog primorja i sl. Odsjek za Istru trebao je voditi poslove i brigu nad Istrom dok se ne riješi pitanje njene pripadnosti, a ujedno je trebao izvršiti pripreme za eventualno preuzimanje uprave nad Istrom nakon odlaska talijanske okupacione vojske.

Spisi ovog nadležstva sačuvani su dosta cjelovito: ukupno 36 kutija spisa i 17 pomoćnih knjiga. Iz ovog također vrlo vrijednog materijala izdvojili bismo povjerljive izvještaje povjerenika Narodnog vijeća SHS

iz Poreča, Pazina, Pule, Lošinja i Krka, pisane vrlo živo, neposredno i s puno osjećaja o stradanjima istarskih Hrvata pod talijanskom okupacijom i o njihovoj ogorčenoj borbi za svoj nacionalni opstanak. U tim izvještajima ima mnoštvo podataka o otporu slavenskog stanovništva protiv talijanizacije, ne samo u Istri, nego i u ostalim našim krajevima koji su došli pod vlast Italije. U nekim od tih izvještaja govori se o prilikama na istarskom selu, o položaju radnika u Puli, o pokretima arse-nalskih radnika, o sukobima pučanstva s talijanskom vojskom, o sve ja-čoj agitaciji socijalista, o proslavi Prvi svibnja u Puli i ostalim istarskim mjestima, o situaciji u Trstu i o djelovanju političkog društva »Edinost«, zatim o listu »Pučki prijatelj« i o problemima njegova izlaženja, o nje-govoj tiskari u Pazinu, koju su Talijani napali i demolirali, o napadima fašista na Narodni dom i na razne druge institucije u Puli i ostalim istarskim mjestima i sl. I ovdje ima takodjer vrlo mnogo zapisnika o sa-slušanju istarskih izbjeglica. Nalazimo dosta prijepisa dokumenata, koji takodjer ilustriraju nezakonite postupke talijanskih vlasti prema slaven-skom stanovništvu u Istri, zatim proteste istaknutih Istrana protiv takvih postupaka, statističke podatke o našem pučanstvu u Istri i dr. Svi ti podaci bili su dostavljeni Mirovnoj delegaciji SHS u Parizu radi doka-zivanja našeg prava na Istru. Neki dokumenti govore o djelovanju te de-legacije, a i o prilikama u Italiji i o stavovima talijanskih komunista pre-ma istarskom pitanju. Takodjer je sačuvano mnogo dopisa, kojima se upravni činovnici u Istri stavljaju na raspoloženje Zemaljskoj vladi u Zagrebu i Narodnom vijeću SHS, i u kojima se govori o namještenju, isplatama plaća i raznih dodataka, ili mirovina i potpora istarskim činov-nicima i učiteljima, ili o dodjeli stipendija i smještaju istarskih djaka u internat u Karlovcu. Priloženi su i podaci o istarskoj djeci koja su bila na prehrani u Hrvatskoj i Slavoniji. Dio spisa govori o predradnja-ma oko preuzeća uprave u krajevima koji su po Rappalskom ugovoru pripali Kraljevini SHS i o uredjenju uprave u Kastavštini nakon prisaje-dinjenja matici zemlji.

Mnogi spisi sačuvani u registraturi Predsjedništva i Odjela za unutrašnje poslove Zemaljske vlade u Zagrebu, odražavaju neraspoloženje protiv talijanskog mili-tarizma, ali i protiv protunarodne politike jugoslavenske vlade. Brojni izvještaji prikazuju protestne skupštine protiv posizanja Talijana na naš teritorij i reagiranje stanovništva na vijesti o rješenju Mirovne konfe-rencije u Parizu, kojim se jugoslavenski krajevi uz more izručuju Ita-liji. Neke od tih manifestacija imale su, kako kažu izvještaji, »boljše-vičko-revolucionarni karakter«, a na njima su se kao govornici isticali mnogi pripadnici komunističkog pokreta i učesnici u oktobarskoj revo-luciji. Zato su mnoge manifestacije, koje su organizirali komunisti, bile zabranjene. Medju spisima Predsjedništva Zemaljske vlade ima i takvih, koji govore o djelovanju talijanskih špijuna na području Hrvatske i Sla-vonije, o tome kako talijanski agenti potičku nezadovoljstvo u Kralje-vini SHS i nastoje raspirati mržnju između Hrvata i Srba. O protestnim lecima Hrvatske seljačke stranke, u kojima se protestira protiv agrarne

politike beogradske vlade i protiv talijanske okupacije hrvatskog teritorija u Dalmaciji i Istri i traži sazivanje hrvatske konstituante prije nego što Mirovna konferencija u Parizu odluči o sudbini hrvatskog naroda, takodjer ima dosta materijala, a isto tako i o djelovanju pojedinih istarskih izbjeglica u naprednom radničkom i komunističkom pokretu. U nekim izvještajima prikazane su pripreme žandarmerije za preuzimanje vlasti u područjima koje su Talijani trebali napustiti. U tim se izvještajima ističe da u Istočnoj Istri postoji jaka komunistička propaganda, te da treba hitno poduzeti mjere da ne bi komunisti u trenutku bezvlašća preuzeli vlast.

Prema odredbama Vidovanskog ustava i prema Zakonu o oblasnoj i sreskoj samoupravi iz godine 1922. čitava je zemlja bila podijeljena na 33 oblasti. Pri tome je područje Kastavštine potpalo najprije pod Ljubljansku, a kasnije pod Primorsko-krajišku oblast u Karlovcu. Gradju za povijest Istre možemo naći uglavnom medju strogo povjerljivim i povjerljivim spisima velikog župana i to za vremensko razdoblje 1927—1929. godine. Radi se o izvještajima komesara pogranične policije na Sušaku, kotarskog predstojnika u Kastvu i žandarmerijske stanice na Sušaku o manevrima talijanske vojske na granici, o pograničnim incidentima, o sve jačem fašističkom teroru u Istri, o talijanizaciji slavenskih prezimena, regrutaciji slavenskog stanovništva u talijansku vojsku, o koncentraciji trupa i vojnog materijala uz granicu, o emigraciji iz Julijske krajine, o djelovanju fašističkih organizacija u tršćanskoj, goričkoj, udinskoj, kvarnerskoj, istarskoj i zadarskoj provinciji, o djelovanju i raspuštanju slovenskog političkog društva »Edinost« u Trstu i prestanku izlaženja istoimeong lista, o brojnim istarskim izbjeglicama i o represivnim mjerama talijanskih vlasti, koje su imale za svrhu da se talijanizira slavensko stanovništvo u Istri i Julijskoj Krajini. Izvještajima kotarskog predstojnika u Kastvu znatno se nadopunjava fragmentarno sačuvana gradja Sreskog načelstva Kastva. I ti izvještaji govore o političkom raspoloženju stanovništva u Kastvu, o političkoj situaciji za vrijeme izbora godine 1925. i nakon atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. godine, o skupštinama pojedinih političkih stranaka u kastavskom kotaru, te o pojedinim osobama, koje su evidentirane kao komunisti i o premetačinama u njihovim stanovima. Ima dosta podataka o izgradnji novih ili proširenju starih cesta u Kastavštini i u ostalim dijelovima Istre, te o izgradnji škola i ostalih javnih zgrada. Medju općim spisima velikog župana Primorsko-krajiške oblasti izvjesna količina spisa odnosi se na izbore godine 1925. i 1927, dok medju spisima Upravnog odjeljenja nalazimo pravila raznih društava s područja Kastavštine kao npr. Pravila Hrvatskog planinarskog društva »Učka« u Kastvu, Gospodarske zadruge u Kastvu, Pjevačko-tamburaškog potpornog društva »Sloga« u Zametu, Kastavskog sportskog udruženja, Bratovštine hrvatskih ljudi u Istri, vatrogasnih društava koja su djelovala na području kotarske oblasti u Kastvu i sl. Medju spisima ostalih odjeljenja nalazimo manji broj podataka, koji imaju izvjesno

značenje za proučavanje gospodarskih, socijalnih, zdravstvenih i prosvjetnim prilikama u Kastavštini.

Dok u fondovima, koji su nastali djelovanjem viših organa vlasti do godine 1929. godine ima vrlo mnogo gradje za povijest Istre, koja je skoncentrirana u manjem broju kutija, za kasnije razdoblje ona je malo-brojnija, a za njezino pronalaženje treba pregledati velike količine gradje od preko 1500 kartonskih kutija. Međutim, radnici arhiva Hrvatske detaljno su istražili i tu gradju evidentirali, kao i kod svih ostalih fondova svu značajniju gradju koja se odnosi na povijest Istre. Radi se o gradji Kraljevske banske uprave Savske banovine (1929—1939) i Banovine Hrvatske (1939—1941), u kojoj ima podataka o istarskim izbjeglicama, o izgradnji zgrade Kotarske oblasti u Kastvu, o zahtjevima općine Kastav za isplatu naknade za štete koje su počinili talijanski vojnici za vrijeme okupacije Kastva, o incidentima na jugoslavensko-talijanskoj granici, a ima i nekoliko izvještaja o brojnom stanju nezaposlenih istarskih izbjeglica i općenito o prilikama na području kastavskog kotara. Sačuvano je, također, više zapisnika sjednica Općinskog zastupstva u Kastvu.

Nešto više podataka za razdoblje 1929—1934. možemo naći među spisima fonda Okružni inspektorat ogulinski u Zagrebu. Okružni inspektorati osnovani su rješenjem ministra unutrašnjih poslova od 23. listopada 1929. godine, koje je doneseno na osnovi čl. 20. i 22. Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 3. listopada 1929. U sastav okružnih inspektorata ulazilo je po nekoliko kotareva, a djelovali su do 1943. godine. Na čelu inspektorata stajali su okružni inspektori. To su bili pomoćni organi bana, a u njihovu nadležnost je spadalo: staranje o poslovima javne sigurnosti na području inspektorata, vršenje nadzora nad radom vlasti i organa opće uprave, nad djelovanjem općinskih vlasti i njenih organa, nad organima ustanova podređenih vlasti opće uprave, posebno u pograničnom području, te izdavanje uputstava vlastima opće uprave za uspješno obavljanje službe. Kotarska oblast u Kastvu ulazila je u sastav Okružnog inspektorata ogulinskog, čije je sjedište bilo najprije u Ogulinu, a zatim u Zagrebu.

Od registrature ovog nadležstva sačuvano je 9 pomoćnih knjiga i 21 kutija spisa i to 1 kutija strogo povjerljivih spisa (1929—1933), 12 kutija povjerljivih spisa (1929—1934) i 8 kutija općih spisa (1929—1934). Od strogo povjerljivih spisa spomenut ćemo izvještaje o gradnji talijanskih utvrda i o kretanju talijanske vojske na granici, zatim izvještaje o pisanju talijanske štampe o situaciji u Jugoslaviji, o djelovanju talijanske obavještajne službe, protujugoslavenskim demonstracijama u Veneciji, o poduzetim mjerama za osiguranje državne granice prema Italiji i sl.

Od povjerljivih spisa najznačajniji su godišnji izvještaji o općim prilikama na području kastavskog kotara, o pregledima poslovanja Kotarske oblasti Kastav, zatim izvještaji pograničnog komesarijata o prilikama u Istri i mjesečni obavještajni izvještaji sušačke žandarmerijske čete. Više dokumenata govori o pripremama za općinske izbore 1931. go-

dine i o rezultatima izbora na području Kastavštine, o ubacivanju protu-državnih letaka iz Italije u Jugoslaviju, o prilikama u Julijskoj krajini, te o političkoj situaciji na graničnom području prema Italiji.

Medju općim spisima Okružnog inspektorata ogulinskog najbrojniji su poslovni izvještaji kotarskih oblasti, kao i izvještaji o pregledima poslovanja pojedinih općina i o stanju javne sigurnosti na njihovu području.

Za razdoblje 1941. do 1943. godine nešto materijala o Istri nalazimo jedino medju spisima ZAVNOH-a. Tako je sačuvan u tom fondu referat Olega Mandića »Analiza političkih prilika u Istri pod fašizmom« te referat poslanika Židovca pod naslovom »Uvod dra Bačića« u kojem se takodjer iznose podaci o prilikama u Istri i Hrvatskom primorju godine 1943. Tu su i statistički podaci o broju Hrvata, Slovenaca i Talijana u Julijskoj krajini 1910. i 1921. godine, izvještaji o situaciji na otocima Krku, Cresu i Lošinj u i o uspostavljanju veze s Istrom morskim putem. Uz to je sačuvano nekoliko spisa Tajništva ZAVNOH-a u kojima se traži da se Okružni NOO za Hrvatsko primorje poveže što prije s Privremenim okružnim NOO-om za Istru, te s njim uredi neka gospodarska pitanja. I na kraju spisi o pripremi konferencije svih NOO-a za Hrvatsko primorje na kojoj bi bili zastupljeni Istra i Kvarnerski otoci. Medju spisima Ekonomskog odjela ZAVNOH-a sačuvan je i referat sa konferencije delegata prosvjetnih odjela Okružnih NOO-a za Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Baniju i Liku, održane 11—13. XII 1943. godine. U referatu se, pored ostalog, govori o prilikama u školstvu na području Hrvatskog primorja i Kastavštine te uopće Istre.

Drugu grupu gradje za povijest Istre čine, kako smo ranije spomenuli, rukopisne ostavštine. Dok smo u rukopisnim ostavštinama Svetozara Rittiga, Gjura Šurmina i Zlatana Sremca pronašli tek nekoliko predmeta koji se odnose na Istru (nekoliko pisama Vjekoslava Spinčića i Viktora Cara Emina Šurminu te podatke i elaborate koji su dokazivali naše pravo na Istru), Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića u cjelini predstavlja prvorazredan izvor za povijest Istre u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. I sam Spinčić je bio svjestan kolika je vrijednost njegove arhivske gradje. Zbog toga se još za života pobrinuo da se ona u potpunosti sačuva te je oporučno odredio da se ona čuva u Zemaljskom arhivu u Zagrebu. Gradja je smještena u 133 kartonske kutije, sredjena je, inventarizirana i mikrofilmirana.

Premda je najveći dio ove gradje nastao djelovanjem Vjekoslava Spinčića u razdoblju od 1882—1918. godine, kad je on djelovao kao zastupnik u Istarskom saboru, Zemaljskom odboru i Carevinskom vijeću i kad je u svom javnom, kulturno-prosvjetnom, društvenom i političkom životu bio najaktivniji, ipak i dokumentacija iz kasnijeg razdoblja, kad se njegova aktivnost u velikoj mjeri smanjila, pruža korisne podatke za povijest Istre poslije 1918. godine. Tada je Spinčić bio član Odbora

Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za okupirane krajeve i predsjednik Odsjeka za istarske izbjeglice, a 1919. godine bio je član Privremenog narodnog predstavništva u Beogradu. Iz tog perioda njegove djelatnosti potiče gradnja koja je Spinčiću poslužila za izradu predstavlki prestolonasljedniku Aleksandru, zatim gradnja za Memorandum predan u Parizu godine 1919. o postupcima Talijana u Istri, o pitanju pripadnosti Istre i rješenja jadranskog pitanja, dokumentacija Jadranskog zbora i o Rappalu. Tu su i razne bilješke o postupcima Talijana u Istri 1918. godine, Spinčićev izvještaj o tome, zatim bilješke o događajima u Istri 1919. i 1922/23 te razne političke bilješke iz vremena 1923—1928. godine. Od 1871—1925. Spinčić je vodio dnevnike u kojima je kronološki bilježio svoje doživljaje koji odražavaju vjernu sliku Spinčićeve djelatnosti i njegovih interesa u to vrijeme. Iz razdoblja poslije 1918. godine potiču brojni rukopisi Spinčićevih djela. Tu su najprije manuskripti studija »Razvitak narodnog preporoda u Istri« i »Crtice iz hrvatske književne kulture Istre«, razne bilješke, pisma i podaci za spomenute studije, zatim rukopis radnje «Moje izbjivanje iz Istre 1922. godine«, korespondencija s tim u vezi i na kraju razni manji stavci o općinskim izborima u Istri 1922. godine, o narodnom preporodu u Istri, o Rapallskom ugovoru, o riječkoj biskupiji i sl.

Od ukupno 133 kutije gradje iz Spinčićeve ostavštine, 59 kutija zauzima njegova korespondencija. Od tog broja na razdoblje poslije 1918. godine, otpada 10 kutija gradje. To su uglavnom pisma njegovih političkih istomišljenika, prijatelja, znanaca i rođjaka. Spomenut ćemo pisma koja su Spinčiću uputili Matko Laginja, Dinko Trinajstić, Viktor Car Emin, Vladimir Nazor, Kazimir Jelušić, Ivo Pošćić, Rikard Katalinić Jeretov, Antun Slavnić, Ante Bauer, Ivan Žigante, Ante Belanić, Franjo Jelušić i dr. U Spinčićevoj ostavštini ima dosta gradje koja predstavlja razne intervencije Spinčića kod pojedinih organa vlasti i raznih utjecajnih ličnosti radi različitih pitanja i problema pojedinaca ili čitavih općina i kotareva iz oblasti gospodarstva, prosvjete, pravosudja i sl.

Iako smo se ovdje ograničili na prikaz samo jednog malog dijela Spinčićeve ostavštine koji se odnosi na njegovu aktivnost poslije 1918. godine, ipak treba istaknuti da ova ostavština u cjelini predstavlja vjernu sliku borbe istarskih Hrvata za njihovu nacionalnu opstojnost i da su u njoj događaji iz povijesti Istre, a naročito pozadina tih događaja, prikazani daleko istinitije i vjernije nego u službenim dokumentima organa državne vlasti, a upravo u tome i leži njena najveća vrijednost.

Ovim sumarnim pregledom arhivskih fondova i zbirki, u kojima se mogu naći podaci za povijest Istre 1918—1943. nije ni izdaleka obuhvaćena sva povijesna problematika koja se odražava u spomenutoj gradnji, jer se tek neposrednim uvidom u tu gradju može dobiti prava slika o raznolikosti i bogatstvu ovog dokumentarnog materijala.